

(əvvəli ötən sayımızda)

Kutilerin adı mixi mətnlərdə adətən "uğnum Kutium", yəni kuti tayfaları adlanırlar. Dyakonov Quti adının düzgün oxunuşunun Kutium şəklində olduğunu yazır. Kutü hökmdarları əslində Kutü tayfa birliyinin başçıları idilər. Mətnlərdən görüldüyü kimi kuti hökmdarları hərəsi bərabər şəkildə 6 il olmaqla hakimiyyət sürmüşlər. Görünür, onlar ümumi razılığa əsasında ölkəyə müəyyən zaman ərzində rəhbərlik etmək üçün seçilirdilər. Yeganə olaraq I Yarlaqab 15 il hökm sürmüşdür. Kutü hökmdarlarından biri də İbate adlanırdı. (Dyakonov İ.M. 1959. səh. 238)

M.A.Beck "Mesopotamiyanın Atlası" adlı əsərində Qutların yerləşdikləri yerin Zaqros dağlarında Nuzi (Yorğan təpə) və Arappanın (Kərkük) doğusunda, Kiçik Zab və Diyala çayları arasında olduğunu müəyyən etmişdir. Qutlar da Ön Asiyanın bir çox xalqları kimi Kür-Araz mədəniyyətinə aid edilirlər.

Onların ilk kralları mixi mətnlərinə əsasən e.q. 2210-2004-cü illərdə hakimiyyət sürmüş Erridupuzur və İmta olmuşlar. Qutların əzəmətli hökmdarı Erridupuzur e.q. 2200-ci ildə Akkad kralı Naram-suenə qalib gələrək Nippur şəhərini ələ keçirmiş və qutların Mesopotamiyada 91 il davam edən hakimiyyət dövrünün əsasını qoymuşdur. Qutların akkادلara qarşı savaşı sumerlin "Aqade lənəti" adlı ağı şeirində öz əksini tapmışdır.

Samilerin Naram-sin adlandırdıqları Naram-suenin Sumer, Lullubi və Zaqros dağlarındakı xalqlara qarşı apardığı dağıdıcı müharibələri və Enlilə məxsus Ekur məbədinin bünövrədən yerli yeksan edilməsi sumerlinlərin məşhur "Enlilin Aqade lənəti" adlı mətnində təsvir olunur.

Akkad kralı Naram-Suen sumerlinlərin Nippur şəhərini sami akkادلara qarşı itaətsizliyinə cavab olaraq sumerlər üçün son dərəcə müqəddəs hesab olunan Enlilin Ekur məbədinə dağıtmağı əmr edərək ordakı qiymətli əşyaları Akkada aparmışlar. Bundan qəzəblənən tanrılar Naram-Sueni və Akkadı lənətləmiş, tanrı Enlil Zaqros dağlarındakı xalqı olan Qutləri Nippuru müdafiə etmək və akkadlıları cəzalandırmaq üçün dəvət etmişdir. Bu şairdə qutilər sumerlin müdafiəçisi və müttəfiqi rolunda çıxış edirlər. Nippurun yardımına gələrək sumerləri xilas edən qutilər akkadları cəzalandırmış, Naram-Suen döyüşdə öldürülmüş və Qutilerin hökmdarı Erridupuzur Sumerin və Akkadın kralı titulu qəbul etmişdir. Naram-sueni qutilerin əli ilə öldürüb Akkad döv-

ranmasına səbəb olmuşdur. Qutilerin Mesopotamiyada hökmanlığına m.ö. 2109-cu ildə Sumerin Ur şəhərinin kralı Utuheqal və sərkerdə Ur-Nammu tərəfindən Qutu kralı Triqanı məğlub etməsi ilə son qoyuldu. Utuheqal kitabələrində qutileri "dağ ilanları və ya əjdahaları" adlandırır. Yəni onlardan çox qorxduğunu biruzə verirdi.

Məğlubiyətdən sonra Qutlar Zaqros dağları yaylarına geri dönmüş və Triqan qutilerin bir hissəsinə rəhbərlik edərək şərqə

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

lətini dağıtmaqda Tanrı Enlil Mesopotamiyanın digər şəhər dövlətlərini akkادلardan xilas etmək məqsədi güdürdü. (Jerold Cooper, 1983)

Naram-Suen Qutilərlə döyüşlərdə öncələr də, bir neçə dəfə məğlub olmuş və onları itaətə gə-

tirə bilməmişdi. Qutilər hər zaman sami akkadalara qarşı çıxaraq turanlı Sumeri onların hücumlarından müdafiə etmişlər. Qutların hakimiyyəti dövründə Sumer şəhər dövlətlərini idarə edən ensilər öz müstəqilliklərini qoruyub saxlamış və qutilərə xərac ödəməkdə davam etmişlər. Qutilər zamanında Sumer sami basqınlarından qorunmuş, ölkədə əmin-amanlıq bərqərar olmuş, ticarət və əkinçilik inkişaf etmişdir.

Ümumiyyətlə, Ön Asiyanın qədim turanlı xalqları olan Qutlar, Kaslar və Turuklar Sumer mədəniyyətinin çökməsində önəmli rol oynayan və sumerləri itaət altına alıb Mesopotamiyada öz dövlətlərini yaradan vəhşi təbiətli samilərin əsl qanımlarına çevrilmişlər. Ona görə də sami dövlətlərin kralları mixi mətnlərdə bu xalqlar haqqında qərəzli aşağılayıcı fikirlər yazır, onları dağıdıcılıqda suçlayırlar.

Qutların Naram-sin üzərində qələbəsi Akkad dövlətinin yoxalmasına və Yeni Sumer dövrünün ya-

doğru hərəkət etmiş, Tarım hövzəsində və Hindistanın şimalında məskunlaşmışlar. Onlar Hindistanda Veda dininin əsasını qoymuşdur. Bu din sonradan hind-ari-lerin dini kimi qələmə verilmişdir.

Əfrasiyabın Turanın ilk padşahı olduğunu qeyd edən Məsudi "Muric əz-Zeheb" əsərində onun Kiçik Zab və Böyük Zab çayı arasındakı ərazini öz hakimiyyəti altına aldığı burdan Kir və ya Zav tərəfindən qovulduğunu yazır. Məsudin bu məlumatı iran əfsanələrində "ilan, əjdaha" adlanan Əfrasiyabın eynilə sumerlər və Ön Asiyanın digər xalqları tərəfindən "dağların qorxunc ilanı və ya əjdahası" adlanan Triqanla eyniləşdirilməsini mümkün hesab edir. Görünür Qut/Quzların hökmdarı Triqan haqqındakı tarixi hadisələr sonradan bu bölgədə yerləşmiş olan iranlıların əfsanəsinin kökünü təşkil etmişdir.

Bir çox müəlliflər etnik mənşə baxımından Qut, Lullubi və Subirlərin eyni kökə və eyni dövrün miqrasiya axınına, yəni Subir/Su-

bar kökünə mənsub olduqları fikrindədirlər.

Prof.Landsberqer Qut tarixinin ən önəmli araşdırıcılarından biridir. 1937-ci ildə sentyabrında Ankara Universitetinin Sumerologiya elmi kafedrasının müdiri Prof. Landsberqer İstanbulda Uluslararası II Türk Tarix Konqresinin Atatürkün iştirak etdiyi toplantısında "Ön Asiya tarixinin əsas məsələləri" adlı bir məruzə ilə çıxış etmişdir. Ön Asiya tarixinin digər problemləri ilə yanaşı Prof. Landsberqer konqresə təqdim etdiyi məruzədə Qut dilinin qədim Türk dili ilə oxşarlığı məsələsinə də aydınlıq gətirmişdir. Landsberqerin Qut dili ilə Türk dillərinin qarşılıqlı müqayisəsi üzrə gəldiyi nəticəyə o zamanlar Ankara Universitetində

Hititlərdə olduğu kimi Qutların da, ilk hökmdarlarının adı sonrakı hökmdarların hakimiyyət ünvanına çevrilirdi. Hititlərdə Tabarna və qutilərdə Yarlaqan adları sonradan hakimiyyət titullarını təşkil etmişdilər. Tabarna adı sonradan türklərdə hakimiyyət titulu olan El Teber adı şəklində meydana çıxmışdır. Yarlaqan titulu da uyğur türklərində bir hakimiyyət titulu idi.

Landsberqer yazır ki, Qutum xalqının adındakı akkadalara məxsus nisbət şəkilçisi olan ium sonluğunu kənara qoysaq yerində Qut adı qalır. Bu adı daşıyan ləhzə tariximizdə türklərlə ən yaxın münasibət göstərən, hətta onunla eyniyyət təşkil edən tayfadır. Landsberqer Sumer dilində öküz anlamında olan və Quti etnoniminin də kökünü təşkil edən Qud sözünün akkad dilində Kus/Quzşəklində eyni mənalı sinonim söz olaraq ifadə olunduğunu yazır. (Landsberger B. 1934, Səh. 94)

Qut dilinin qrammatik quruluşunun bəzi özəlliklərini də müəyyən edən Landsberqer yazır: "Qut dilin-

Türkoloq müəllimləri olan Prof. A. von Gabain və Prof. L.Raszyni də dəstək vermişlər. (Landsberger B. 1990, Səh. 16)

Landsberqer Qutların dili ilə türk dilini müqayisə edərkən onların arasında zaman fərqi də nəzərə almağı labüd hesab edərək yazırdı ki, təbii olaraq eyni dil ailəsinə mənsub olan dillərdən birinin 3 min əvvələ aid sözlərinin etimoloji baxımdan müasir dilə tam eyniyyət təşkil edərək asanlıqla başa düşülə biləcəyini gözləmək sadəlövlük olar.

Lakin Landsberqerin Qut və Türk dilləri arasında təsbit etdiyi bənzərliklər hind-avropalıların dilinin Ön Asiyanın qədim dilləri ilə qohumluq əlaqələrini sübut edə biləcək ən cüzi dəlilə həssaslıqla yanaşan Avropa bilim adamlarının diqqətindən kənarda qalaraq elmi nəşrlərdə geniş əksini tapmamışdır. (Landsberger B. 1990, Səh. 7, 8)

Prof. Landsberqer Qut dilindəki bir çox termin və sülalə adlarının müqayisəli təhlilini vermişdir.

də bizə məlum olan sözlər yalnız kral adlarıdır. Bu adlar türk dilində fellərin sonuna e-qan, a-qan, miş, iş, ti, ap, la, lak şəkilçilərini artırmaqla yaranmış sifətlərdən ibarətdir. Adların bir çoxunun kökünü yar, yarla sözü təşkil edir ki, mənası xəbər verən deməkdir. Yarlaqan şəxs adı Orxun kitabələrindəki Yarqan şəxs adını xatırladır. Qutların yardım edən anlamındaki Triqan adı, uyğurların "mükəmməl" mənasındakı triqa sözünü xatırladır. Şarлак adı bir çox türk ləhzələrində qanadlı və məməli heyvan adıdır". (Landsberger B. 1990, Səh. 8)

"Qut dilində El-ulumuş sözü türk dillərində "ölkəni böyütmüş", "böyüdən" anlamı daşıyır. Qədim Türk dilində il, el "ölkə, dövlət, qəbilə" anlamı daşıyır. Qutların kralı El-ulumuş Kut adındakı El sözü də yaqın ki, eyni mənanı daşımaqdadır. Uluq qədim türk dilində "böyük, əmir, başbuq, anlamı daşımaqdadır". (Landsberger B. 1990, Səh. 32)

(ardı gələn sayımızda)